

Social Mysticism in the Lived Experience of the Mujahid Martyr Sayyid Hassan Nasrallah

Mohammadjavad Roudgar^{1*}

1. Professor, Department of Islamic Mysticism, Research Institute for Islamic Culture and Thought (IICT), Tehran, Iran
Email: dr.mjr345@yahoo.com

Article Info	Abstract
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received: 3 October 2024 Revised: 8 December 2024 Accepted: 16 January 2025 Online Published: 28 February 2026</p> <p>Keywords: Comprehensive Jihad, Islamic Civilization, Islamic Mysticism, Lived Experience, Sayyid Hassan Nasrallah, Social Mysticism.</p> <p>Citation: Roudgar, M.J. (2025). Social Mysticism in the Lived Experience of the Mujahid Martyr Sayyid Hassan Nasrallah <i>Jame'eh Pazhouhi (Quarterly Journal of Community Studies)</i>. 1 (2): 5-42</p>	<p>Introduction: Practical social mysticism is manifested in the lifestyle of a monotheistic wayfarer, bridging visionary monotheism with active monotheism. Given the necessity for mysticism to transition from individual isolation into the arena of social and civilizational management, explaining objective models of this approach has become critically important in the contemporary era.</p> <p>Objective: The central question of this research is the possibility of defining and explaining "Social Mysticism" based on the lived experience and spiritual-heroic biography of Martyr Sayyid Hassan Nasrallah.</p> <p>Methodology: This research was conducted using a descriptive-analytical method. Data were collected through documentary studies and by examining scientific and practical evidence within the life of the "Leader of Resistance".</p> <p>Findings: Findings indicate that Sayyid Hassan Nasrallah's life embodies the "Comprehensive Jihad" model (including Greater, Great, Middle, and Lesser Jihad) and reflects the system of Divine Names: Knowledge (Al-Ilm), Power (Al-Qudrah), Wisdom (Al-Hukm), and Justice (Al-Adl). He effectively dismantled artificial dichotomies between "mysticism and politics" or "remembrance and life," linking mystical monotheism to social monotheism.</p> <p>Conclusion: Nasrallah's lived experience serves as a comprehensive translation of civilization-building social mysticism. This study shows that authentic Islamic mysticism, in its highest stages (the third and fourth journeys), culminates in social guardianship (Wilayah) and management, providing a robust foundation for establishing justice and fighting oppression in the modern world.</p>
<p> 10.22034/socr.2026.2077903.1036</p> <p>Use your device to scan and read the article online</p> 	

Publisher: Research Institute for Islamic Culture and Thought

Copyright © 2025 The Author(s).

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0). All rights are reserved by the Author(s). Use, distribution, and reproduction are permitted provided the original author(s) and source are credited.

Extended Abstract

1. Introduction

In the framework of Islamic thought, practical social mysticism represents a unique manifestation where the wayfarer's internal spiritual journey is inextricably linked to external social and political activism. Traditionally, mysticism was often perceived as a path of individual seclusion; however, authentic Islamic mysticism—rooted in the "Four Journeys" (Asfar)—culminates in a return to society to guide and manage its affairs. The necessity of bridging the gap between visionary monotheism (Tawhid-e Bineshi) and active social monotheism (Tawhid-e Konshi) has become a critical area of study in contemporary Islamic discourse, particularly in the context of civilizational management and resistance against oppression.

This research focuses on the life of Sayyid Hassan Nasrallah, the late Secretary-General of Hezbollah, as a profound "lived experience" of this synthesis. Nasrallah was not merely a political or military leader but a "school" (Maktab) whose lifestyle integrated spiritual asceticism with strategic rationality. The core problem addressed is how the model of "Social Mysticism" can be defined and explained through his spiritual-heroic biography, demonstrating that mysticism can serve as the foundation for modern social and civilizational leadership.

2. Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical method to examine the components of Sayyid Hassan Nasrallah's spiritual and social life. The data were gathered through a comprehensive review of documentary sources, including Nasrallah's own speeches, his "self-told" biography, and the testimonies of contemporary scholars and spiritual figures. The research framework is grounded in the principles of Islamic mysticism (Irfan), specifically the theories of Imam Khomeini regarding the "socialization" of mysticism and the concept of "Comprehensive Jihad". By analyzing Nasrallah's interactions with spiritual mentors—such as Ayatollah Bahjat—and his adherence to the school of "Wilayah" (Guardianship), the study reconstructs the model of a wayfarer who operates within the heart of social conflict.

3. Research Findings

The research identifies several key dimensions that constitute Nasrallah's model of social mysticism:

- The Model of "Comprehensive Jihad" (Jihad-e Jame'): Nasrallah's life integrated four levels of Jihad:

1. Lesser Jihad: The external military struggle against the Zionist occupation.

2. Middle Jihad: The ethical struggle for self-purification and the acquisition of virtues.

3. Greater Jihad: The spiritual journey involving the harmony of reason and mystical love to achieve "annihilation in God" (Fana).

4. Great Jihad (Jihad-e Kabir): Intellectual and political resistance, specifically the refusal to follow the cultural and political dictates of enemies (Jihad of Clarification).

- Dismantling Artificial Dichotomies: Nasrallah's lived experience effectively abolished perceived contradictions between "mysticism and politics," "asceticism and progress," and "remembrance (Dhikr) and active life". He demonstrated that a leader can reach the highest mystical stations while managing complex military and social crises.

- The System of Divine Names: His leadership style manifested specific Divine Names. He was seen as a mirror of Al-Aziz (The Mighty/Noble), Al-Hakim (The Wise), and Al-Adl (The Just), translating these attributes into social dignity, strategic wisdom, and the pursuit of justice for the oppressed.

- Social Guardianship as the "Fourth Journey": According to mystical philosophy, the final stage of spiritual perfection is the return to the people for their guidance (Wilayah). Nasrallah's absolute obedience to the "Wali-e Faqih" (Imam Khomeini and Imam Khamenei) and his role as a "father" to the resistance movement represent this transition from individual mysticism to social guardianship.

- Sincerity and Truthfulness (Sidq and Ikhlas): A defining feature of his social mysticism was his transparency and integrity, which even his enemies acknowledged. This spiritual authenticity became a "magnetic force" that unified diverse social and religious groups in the resistance.

4. Conclusion

The study concludes that Sayyid Hassan Nasrallah's lived experience provides a contemporary and comprehensive translation of "Social Mysticism". His life proves that authentic Islamic mysticism is not an escapist philosophy but a civilization-building force that empowers the individual to stand against global injustice.

The primary implication of this research is that Nasrallah's model offers a

bridge between the spiritual and the material worlds, showing that the pursuit of "monotheistic unity" (Tawhid) must manifest as "social unity" and "social justice". By integrating the "Third and Fourth Journeys" of mysticism with political and military leadership, Nasrallah created a model of "Social Monotheism" that serves as a spiritual blueprint for future generations and the emerging Islamic civilization. His legacy is not just a military victory but the revival of a mysticism that is active, courageous, and deeply rooted in the service of humanity.

Funding

According to the corresponding author, this research received no specific grant from any funding agency.

Author's Contribution

The author is solely responsible for the design, implementation, writing, and final approval of the manuscript.

Conflict of Interest

The author declare that there is no conflict of interest regarding the authorship or publication of this article.

References

- *The Holy Quran [In Arabic]
- *Nahj al-Balagha [In Arabic]
- Baqizadeh Palami, R. (1999). *Bargi az Daftare Aftab [A Leaf from the Book of the Sun: A Glimpse into the Life of Ayatollah Behjat]*. Qom: Mashhour [In Persian]
- Borna News Agency. (2020, April 6). News Code 985169 [In Persian]
- Borna News Agency. (2024, October 2). News Code 2144932 [In Persian]
- Davodabadi, H. (2024). *Sayyid Aziz (Autobiography of Sayyid Hassan Nasrallah)*. Tehran: Ya Zahra [In Persian]
- Hassanzadeh Amoli, H. (1985). *Hezar o Yek Kalameh [One Thousand and One Words]* (Vol. 2). Tehran: Raja Cultural Publishing Center [In Persian]
- Hawzah News. (2024, October 19). News Code 1193682. Available at: <https://hawzahnews.com/xd99S> [In Persian]
- Husseini Haeri, K. (1996). *Zendegi wa Afkar-e Shahid Sayyid Muhammad Baqir al-Sadr [Life and Thoughts of Martyr Sayyid Muhammad Baqir al-Sadr]* (H. Tarami, Trans.). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance [In Persian]

- Ibn Sina, H. (2005). *Al-Isharat wa al-Tanbihat [Remarks and Admonitions]* (With commentary by Nasir al-Din al-Tusi & Qutb al-Din al-Razi; K. Feizi, Ed.). Qom: Matbouat-e Dini [In Arabic/Persian]
- ISNA (Iranian Students' News Agency). (2016, May 3). News Code 93403 [In Persian]
- ISNA. (2024, September 28). News Code 1403070705394 [In Persian]
- Islamic Culture Journal*. No. 13 [In Persian]
- Jafari, M. T. (1999). *Irfan-e Eslami [Islamic Mysticism]*. Tehran: Institute for Compiling and Publishing the Works of Allameh Jafari [In Persian]
- Javan Newspaper. (2024, September 29). News Code 1254283 [In Persian]
- Javadi Amoli, A. (2024). *Tasnim: Exegesis of the Quran* (Vols. 75-76). Qom: Isra Publishing Center [In Persian]
- Khabar Online. (2024, September 28). News Code 1963896 [In Persian]
- Khamenei, S. A. (2020). *Hadith-e Wilayat [The Discourse of Guardianship: Collection of Speeches and Writings]*. Tehran: Enghelab-e Eslami Publications [In Persian]
- Khamenei.ir. Official Website of the Office for the Preservation and Publication of the Works of Grand Ayatollah Sayyid Ali Khamenei [In Persian]
- Khomeini, R. (2006). *Sahifeh-ye Imam*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works [In Persian]
- Khozab, V. (Ed.). (2019). *Pedar-e Manavi [The Spiritual Father]*. Qom: Shahide Kazemi Publications [In Persian]
- Kulayni, M. (1986). *Al-Kafi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah [In Arabic]
- Mashregh News. (2017, February 21). News Code 694103 [In Persian]
- Mashregh News. (2024, September 28). News Code 1646898 [In Persian]
- Misbah Yazdi, M. T. (2018, December 4). Information Database for the Works of Ayatollah Misbah Yazdi [In Persian]
- Moqawama.ir. Official Website of the Lebanese Islamic Resistance [In Arabic]
- Mousavi Motlagh. (2024, September 29). News Code 17699 [In Persian]
- Motahari, M. (1998–2008). *Majmueh Asar [Collected Works]* (Vols. 2, 7, 14, 23, 26). Tehran: Sadra Publications [In Persian]
- Nasr Equation* [Interview]. Al-Alam Network [In Arabic]
- Qara'ati, M. (2014). *Tafsir-e Nur [The Light Exegesis]* (Vol. 3). Tehran: Lessons from the Quran Cultural Center [In Persian]
- Qumi, A. (2003). *Mafatih al-Jinan*. Qom: Fatemeh al-Zahra [In Arabic]
- Rodgar, M. J. (2022). *Irfan-e Ejtemai [Social Mysticism: Nature, Foundations, and Functions]*. Tehran: Research Institute for Islamic Culture and Thought (IICT) [In Persian]

- Sheikh Saduq. (1984). *Uyun Akhbar al-Ridha* (Vol. 2). Beirut: Mu'assasat al-A'lamī [In Arabic]
- SNN (Student News Network). (2024, October 6). News Code 1179870 [In Persian]
- Tasnim News Agency. (2024, October 6). Available at: <https://khl.ink/f/57831> [In Persian]
- Yazdanpanah, S. Y. (2015). *Forough-e Ma'rifat dar Asrar-e Khilafat wa Wilayat* [The Radiance of Knowledge on the Secrets of Vicegerency and Guardianship] [In Persian]

عرفان اجتماعی در تجربه زیسته مجاهد شهید سیدحسن نصرالله

محمدجواد رودگر*^{id}

Email: dr.mj345@yahoo.com

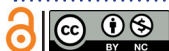
۱. استاد تمام گروه عرفان، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، تهران، ایران

مشخصات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	مقدمه: عرفان عملی اجتماعی در سبک زیستاری سالک توحیدی تجلی می‌یابد که توحید بینشی را با توحید کنشی پیوند می‌زند. با توجه به ضرورت خروج عرفان از انزوای فردی و ورود به عرصه مدیریت اجتماعی و تمدنی، تبیین الگوهای عینی این رویکرد در دوران معاصر اهمیت ویژه‌ای یافته است.
تاریخ دریافت: ۱۲ مهر ۱۴۰۳	هدف: پرسش محوری این پژوهش، امکان تعریف و تبیین مدل «عرفان اجتماعی» بر مبنای تجربه زیسته و سیره معنوی-مجاهدانه شهید سیدحسن نصرالله است.
تاریخ بازنگری: ۱۸ آذر ۱۴۰۳	روش‌شناسی: این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و داده‌ها از طریق مطالعه اسنادی و بررسی شواهد علمی و عملی در زندگی «سید مقاومت» گردآوری شده است.
تاریخ پذیرش: ۲۷ دی ۱۴۰۳	یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد زیست شهید نصرالله تبلور مدل «جهاد جامع» (شامل جهاد اکبر، کبیر، اوسط و اصغر) و مظهر نظام اسمائی (العلم، القدره، الحکم و العدل) است. وی موفق شد دوگانه‌های ساختگی میان «سلوک و سیاست» و «ذکر و زندگی» را ابطال کرده و توحید عرفانی را به توحید اجتماعی پیوند بزند.
تاریخ انتشار آنلاین: ۹ اسفند ۱۴۰۴	نتیجه‌گیری: تجربه زیسته نصرالله، ترجمانی جامع از عرفان اجتماعی تمدن‌ساز است. این پژوهش نشان می‌دهد که عرفان اصیل اسلامی در عالی‌ترین مراتب خود (سفر سوم و چهارم) به ولایت و مدیریت اجتماعی منتهی شده و مبنایی قدرتمند برای اقامه عدالت و مبارزه با ظلم در دنیای مدرن فراهم می‌کند.
واژگان کلیدی: تجربه زیسته، تمدن اسلامی، جهاد جامع، سیدحسن نصرالله، عرفان اجتماعی، عرفان اسلامی.	استناد: رودگر، محمدجواد (۱۴۰۴). عرفان اجتماعی در تجربه زیسته مجاهد شهید سیدحسن نصرالله. جامعه‌پژوهی، ۱(۲)، ۴۲-۵.

doi: 10.22034/socr.2026.2077903.1036

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

مقاله

مجاهد کبیر و شهید والامقام حجت الاسلام والمسلمین سیدحسن نصرالله اهل معرفت و معنا، اهل سجاده و سنگر، اهل معنویت و مقاومت، اهل عرفان و جهاد، اهل حضور و حماسه بود. او که تجربه زیسته‌اش ترجمان عرفان عملی، ریاضت سلوکی و درهم‌تنیدگی عقلانیت با سیاست، پیوند شریعت و شهود در میدان عمل جهادی بود و این همه از سید عزیز منظومه‌ای ساخت که در قالب «مکتب» ظهور کند و سید قائدش در وصف وجودی و شهادتش بنویسند: «سید مقاومت یک شخص نبود، یک راه و یک مکتب بود و این راه همچنان ادامه خواهد یافت» (<https://khl.ink/f/57700>). همان گونه که موقعیتش را در دنیای اسلام، جبهه مقاومت و حزب الله چنین توصیف کرده‌اند: «دنیای اسلام شخصیتی با عظمت را و جبهه مقاومت پرچمداری برجسته را و حزب الله لبنان رهبری کم‌نظیر را از دست داد» (<https://khl.ink/f/57700>) و در خطبه عربی نماز جمعه معروف به جمعه نصر از سید مقاومت این گونه یاد کردند: «برادرم و عزیزم و مایه فخرم، چهره محبوب دنیای اسلام و زبان گویای ملت‌های منطقه، گوهر درخشان لبنان، جناب سیدحسن نصرالله (رضوان الله علیه)» (<https://khl.ink/f/57811>). راز این مقبولیت و محبوبیت در چشم و دل دوست و دشمن در این بود که او انسانی تمام‌عیار و مجاهدی مخلص برای اقامه عدالت و مبارزه با ظلم و فساد نظام استکباری، اشغال‌گری و تجاوز رژیم صهیونی و یکی از مردان خدا بود. کسی که از هر جهت تلاش کرد به خدا و اهل بیت عصمت و طهارت (ع) قرب وجودی یابد، رنگ و رائحه رحمانی پیدا کند، قربی که معلول معرفت و محبت او به خدا و علت سنخیت و مشابهت او با حق تعالی، پیامبر اعظم (ص) و عترت پاکش (ع) شد و در رتبه وجودی‌اش مصداق «مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ» شد. سیدحسن عزیز بر اثر اعتقاد طیب - یعنی توحید، نبوت، رسالت و ولایت - و عمل صالح - عمل مبتنی بر تقوای الهی - از «لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

(انفال: ۴) به «هُم دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ» (آل عمران: ۱۶۳ / ر.ک: جوادی آملی، ۱۴۰۳، ج ۷۶، ص ۵۵۰) اوج و عروج یافت و امروز معیار سنجش مجاهدان راسخ و مخلص و میزانی برای ارزیابی مدعیان مبارزه با استکبار و صهیونیسم جهانی شد. بنابراین با صیروت و شدن به تصعید وجودی راه یافت و به تعبیر حضرت آیت الله بهجت (قدس سره): «[رسیدن به] مقام الله و [قرارگرفتن] در مسیر تقرب الی الله برای هر کسی که متوجه خودسازی می شود [راهش] این است که باید کاری کند که مسافت و فاصله‌ای که با مولای خود دارد، دورتر نشود. حالا نزدیک‌تر نشد، عیبی ندارد، [اما] سعی کند خود را در این موقعیتی که هست، حفظ کند. یعنی اول سعی کند دور نشود تا کم کم به جلو حرکت و خود را به مولا نزدیک کند» (باقی‌زاده، ۱۳۹۶، ص ۱۴۲). آری سید عزیز همواره رو به رشد و تعالی بود و در مسیر شدن و صراط سلوک توقف و سکون نداشت. او با «جهاد فی سبیل الله» باب نیل به مقام ولایت الهیه را به روی خود گشود و در حصه وجودی و درجه وجودی‌اش به مقام «احسان» رسید. به تعبیر استاد جوادی آملی «این احسان با معنای انجام کار نیکو و نیکویی کردن به دیگری تفاوت دارد. این احسان یکی از مقامات و منازل سیر و سلوک الی الله است؛ یعنی در عبادت به جایی می‌رسد که وقتی می‌گوید "ایاک نعبد" گویا خدا را می‌بیند ... برای افراد عادی کان و برای اولیای معصوم بالاتر از «کَانَ» یعنی «أَنَّ» است» (جوادی آملی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۴۲۹) و در واقع سید مقاومت و مجاهد کبیر به مرحله‌ای رسید که در ساحت زندگی جهادی‌اش مخاطب به خطاب «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى» قرار گرفته و با زهد انقلاب و توکل توحیدی و حماسی‌اش فقره کریمه الهی «إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى» را با یقین معرفتی و یقین عینی و عملی تجربه کرد. به هر حال سید عزیز مقاومت سالکی بیدار و هشیار در میدان عمل جهادی بود؛ سالکی که از یک سو مصداق این فراز امیرالمؤمنین علی (ع) در اصل سلوک بود: «قَدْ

أَحْيَا عَقْلَهُ وَآمَاتَ نَفْسَهُ، حَتَّى دَقَّ جَلِيلُهُ وَ لَطْفَ غَلِيظُهُ، وَ بَرَقَ لَهُ لَامِعٌ كَثِيرٌ
 الْبُرْقِ، فَأَبَانَ لَهُ الطَّرِيقَ وَ سَلَكَ بِهِ السَّبِيلَ، وَ تَدَافَعَتْهُ الْأَبْوَابُ إِلَى بَابِ السَّلَامَةِ
 وَ دَارِ الْإِقَامَةِ، وَ تَبَتُّ رِجَالُهُ بِطُمَأْنِينَةٍ بَدَنَهُ فِي قَرَارِ الْأَمْنِ وَ الرَّاحَةِ بِمَا اسْتَعْمَلَ
 قَلْبُهُ وَ أَرْضَى رَبَّهُ: خردش را زنده گردانید و نفسش را میرانید تا پیکر سستبر او
 لاغر شد و دل سختش به لطافت گرایید. فروغی سخت روشن بر او تابید و
 راهش را روشن ساخت و به راه راستش روان داشت. به هر در زد و درها او را
 به آستان سلامت و سرای اقامت رانند و به آرامشی که در بدنش پدید آمده
 بود، پاهایش در قرارگاه ایمنی و آسایش استوار ماند. بدانچه دل خود را به کار
 واداشت و پروردگارش را خشنود کرد» (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۲) و از دیگر
 سو مصداق این سخن سدید امام حسین (ع) که در دعای عرفه فرمود «اللّٰهِي
 حَقِّقْنِي بِحَقَائِقِ أَهْلِ الْقُرْبِ وَ اسْأَلُكَ بِبِي مَسْأَلِكِ أَهْلِ الْجَذْبِ» (قمی، ۱۳۸۲،
 فرازی از دعای عرفه) شد تا سالک مجذوبی باشد که از همه موانع درونی و
 بیرونی عبور کرده و صراط مستقیم سلوک را شناخته و با استقامت طی کرده و
 تداوم بخشید تا به سر منزل مقصود برسد؛ زیرا «وَتَنَكَّبَ الْمَخَالِجَ عَنْ وَضْحِ
 السَّبِيلِ وَ سَلَكَ أَقْصَدَ الْمَسَالِكِ إِلَى التَّهْجِ الْمَطْلُوبِ: از هر اندیشه که از راه
 روشن الهی اش باز دارد، دوری گزیده و تا به سر منزل مقصود رسد، بهترین
 و راست‌ترین راه‌ها را برگزیده است و هیچ فریبی او را از راه حق منحرف
 نساخته و امور شبهه‌ناک از نظرش پنهان نماند» (نهج البلاغه، خطبه ۸۳).

۱. عرفان اجتماعی

اهل معرفت در تعریف و تبیین هویت و ماهیت عرفان اجتماعی، اشاراتی
 قابل تأمل داشته و دارند و در مقام تحلیل هر کدام به نوعی متناظر به عرفان
 اجتماعی‌اند؛ زیرا برخی اشارات به دلالت تطابقی، برخی به دلالت تضمینی
 و برخی به دلالت التزامی به عرفان اجتماعی اصابت می‌کند و از حیثیات
 مختلف رأی صائب خواهند بود که برخی از آنها عبارت‌اند از: ۱. بُعد اجتماعی

عرفان؛ ۲. امتداد اجتماعی عرفان؛ ۳. اندیشه‌های اجتماعی عارفان؛ ۴. اجتماع عرفانی؛ ۵. عرفان کاربردی؛ ۶. تفسیر عرفانی از جامعه توحیدبنیان؛ ۷. تربیت عرفانی جامعه به سوی توحید یا رهایی از کثرت به وحدت. لکن با توجه به هویت استقلالی عرفان اجتماعی که مولود طبیعی عرفان اصیل اسلامی است، به نظر می‌رسد در تعریف و تبیین آن می‌توان چنین گفت که عرفان اجتماعی عرفانی است که از آغاز تا انجام دارای سویه‌های اجتماعی بوده و در فرجام و نهایت سلوک که شهود عین‌الیقینی و بالاتر حق‌الیقینی است و به صورت کامل در سفر چهارم تحقق می‌یابد، ماهیتی کاملاً اجتماعی یافته و عارف رسالت «هدایت» (نقش هادی)، «تربیت» (نقش مربی) و «مدیریت اجتماعی» (نقش مدیر و مدبر/ سیاست‌مدار/ سَاسَةُ الْعِبَاد، «الْإِمَامُ عَارِفٌ بِالسِّيَاسَةِ: امام عارف به سیاست است» (صدوق، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۷۳) را در مرتبه وجودی خود و در ابعاد مختلف به تناسب اقتضائات وجودی و عینی بر عهده می‌گیرد و آن کس که عارف بر امور است، به طور قطع جز خیر و نیکی چیزی را بر نمی‌گزیند و رهرو راه امام معصوم (ع) که به مقامات معنوی و فتوحات غیبی دست یافت نیز عارف به سیاست و تدبیر امور جامعه است و جز احقاق حق و اقامه عدل و تأمین خیر و سعادت چیز دیگری را برای مردم طلب نمی‌کند. اکنون معطوف به تعریف و تبیین عرفان اجتماعی به دو مطلب تکمیلی اشاره می‌کنیم:

مطلب اول: برخی شخصیت‌ها در خصوص عرفان اجتماعی، تمدن و عرفان تمدنی نکات ارزشمندی مطرح کرده‌اند؛ از جمله آنها علامه محمدتقی جعفری است که می‌نویسند: «تمدن عبارت است از زندگی دسته‌جمعی انسان‌ها. هر فردی و گروه و سازمانی در موقعیت عادلانه خود بدون تباه شدن اندیشه‌ها و احساسات و عواطف هویت فردی آنان که با تکاپوی هدفدار در مسیر "حیات معقول" رو به کمال به حرکت می‌افتند. مسلم است که چنین تمدنی ارتباطات چهارگانه افراد جامعه خود را به بهترین وجه حل می‌نماید

و انسان‌ها را از تزاحم و تضاد با یکدیگر رها می‌نماید و همه آنان را در دست مانند اعضا و قوای یک پیکر قرار می‌دهد. تمدن به این معنا تجلی‌گاه حیات فردی و اجتماعی خلیفه‌الله در روی زمین است و تردیدی نیست در اینکه تلاش فکری و عضلانی برای تحقق بخشیدن به مقدمات و عوامل به وجود آمدن چنین تجلی‌گاه، یکی از اساسی‌ترین مختصات عرفان مثبت می‌باشد. آنچه که گردانندگان جوامع صنعتی امروز تمدن می‌نامند (و خود نیز از شناخت واقعی معنای تمدن محروم‌اند) نه تنها از دیدگاه عرفان مثبت، تمدن تلقی نمی‌گردد، بلکه عرفان مثبت چنین زندگی را که ماشین ناآگاه و سلطه‌جویان ناآگاه‌تر از ماشین آن را تمدن می‌نامند، مبارزه و تضاد با حیات انسان‌ها به حساب می‌آورد و اگر روزی بتواند به هر وسیله‌ای که ممکن است در توجیه صحیح چنین تمدن تباه‌کننده احساسات عالی انسانی و عقل و خرد ناب و یا در تعدیل آن، قدم‌های جدی خواهد برداشت. همچنین انسان را که از استعداد‌های فوق‌العاده با ارزش و من قابل گسترش و اشراف بر هستی و قرارگرفتن با عرفان مثبت در جاذبه کمال مطلق می‌داند، نمی‌تواند تمدنی را بپذیرد که نخست هویت شخصیتی انسان را به همراه اندیشه، اخلاق، فرهنگ، احساسات عالی انسانی و مخصوصاً هشیاری او را به وسیله وسایل تحذیر مختل می‌سازد و سپس ماشین و سودپرستی و لذت‌گرایی را بر او مسلط می‌نماید. این تمدن چگونه می‌تواند با عرفان حیات بخش سازگار باشد، در صورتی که این تمدن نخست خویشتن او را از او سلب می‌کند و سپس از ارتباط با خدا محروم می‌سازد و در نتیجه ارتباطش با جهان هستی نیز مبهم می‌گردد» (جعفری، ۱۳۷۸، ص ۱۲). استاد یزدان‌پناه در خصوص عرفان تمدنی می‌گویند: «در توصیف عرفان تمدنی می‌بایست توجه اصلی را به دانش‌های برآمده از عرفان، یعنی دانش عرفان عملی و دانش عرفان نظری معطوف کرد. عرفان نظری و عرفان عملی هر کدام با دو رویکرد متفاوت به تحلیل پدیده فرهنگ و تمدن می‌پردازند. عرفان

نظری هر پدیده محققى را با اسمای الهی و نیز نکاح و دولت اسمایی معنا می‌کند؛ حتی پدیده‌هایی که نوعی نامطلوب‌بودن شرعی داشته باشند، باز هم با چنین روندی قابل توضیح‌اند؛ زیرا عرفان نظری حق تعالی را متن هستی و غیر را ظهور و تجلی او می‌داند. از این جهت در توصیف مراحل تجلی حق تعالی در آئینه کثرت‌های خلقی از تجلی ذات در اسما و صفات خود سخن می‌گوید و سپس در مراحل دیگر مخلوقات را جلوه این اسما و صفات الهی می‌داند. اما در ساحت عرفان عملی توضیح پدیده‌های فرهنگی و تمدنی بلکه هر امر دیگری با رویکرد میزان نزدیکی و دوری از حق تعالی خواهد بود. دلیل این رویکرد هم آن است که عرفان عملی از جنس راه به شمار می‌رود و تعین و هویت راه نیز به مقصد وابسته است. بنابراین با لحاظ اینکه مقصد از نظر عرفان عملی جز حق تعالی نیست و هر تلاش انسانی نیز به نوعی طی یک مسیر است و ارزیابی راه‌ها بلکه توصیف هویت راه‌ها به نسبت قرب و بعدی وابسته است که از این مقصد خواهند داشت، نزدیکی و دوری به خداوند متعال معیار اساسی توصیف‌های عرفان عملی حتی درباره تمدن خواهد بود» (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴، ص ۸). آنگاه می‌گویند: «برای مثال تمدن‌های در مسیر حق را می‌توان مظهر اسم هادی و با دولت آن اسم توضیح داد و تمدن‌های در مسیر باطل را با دولت اسم مضل حق تعالی توصیف کرد. بر اساس این الگو می‌توان افق تمدن مطلوب عالی اسلامی را تمدنی دانست که در آن اسم الله به عنوان جامع و مصدر دیگر اسما، صاحب دولت است و صدر تا ذیل آن زمینه‌ساز تقرب به ساحت الله است؛ یعنی تمدنی کاملاً توحیدی که هم در مقام تحقق ظهور توحید است و هم خود داعی به توحید می‌باشد» (یزدان‌پناه، ۱۳۹۴، ص ۸). به عبارت دیگر «عرفان تمدنی عرفانی است که علاوه بر سلوک فردی، سلوک اجتماعی هم در آن نقش پررنگی دارد و عارف تلاش می‌کند که با تزکیه نفس، تزکیه عقل و تضحیه نفس، به مقام ولایت الهیه راه یابد، آنگاه کاری پیامبرگونه و امام‌وار انجام دهد و جامعه را به

سمت کمالات و ارزش‌های الهی سوق دهد» (رودگر، ۱۴۰۰، ص ۱۹۵) که در واقع ایجاد تحول اجتماعی به سوی توحید و عدالت می‌باشد.

مطلب دوم: تبیین و برجسته‌سازی عرفان اجتماعی برساخته از متن و بطن عرفان فردی ضرورت اجتناب‌ناپذیر دوران ماست؛ عرفانی که درون‌گرایی برون‌نگرانه و سلوک فردی معطوف به سلوک اجتماعی را از آغاز تا انجام و بدایت تا نهایت به صورت تلفیقی و توأمان داراست. عرفان اجتماعی بُرشی از دانش عرفان نظری و علم عرفان عملی خواهد بود که مولود اتمام سفر سوم و چهارم عرفانی می‌باشد. سالک پس از اتمام مراحل سلوکی و طی طریقت باطنی به مقام شهود و وصول دست می‌یابد و مسئولیت هدایتی، تربیتی و اجتماعی‌اش شروع می‌شود تا به عنوان هادی، مربی و ولی جامعه در حد و ظرفیت وجودی‌اش نقش‌آفرینی نماید. مظهر اتم و اکمل انسان کامل در منظومه فکری- معرفتی امام خمینی (رض) همانا پیامبر اعظم (ص) و عترت پاکش (ع) است که در درجه اول مسئولیت هدایت، تربیت و مدیریت یا ولایت جامعه را بر عهده داشته و عارفان الهی و عالمان ربانی پرورش یافته در مکتب نبوت و امامت و ولایت، در درجه دوم چنین مسئولیت و رسالتی را بر دوش می‌گیرند. بنابراین انسان کامل مکمل (انسان بالفعل) و انسان متکامل (انسان بالقوه‌ای که در پرتو هدایت و تربیت انسان بالفعل به کمال و فعلیت رسید) دانایی و توانایی تحقق عرفان اجتماعی حداکثری را در قالب ولایت سیاسی- اجتماعی خواهند داشت و در عرفانی که امام خمینی (رض) آن را از پرده‌نشینی، شاهد بازاری کرد، عنصر ولایت مطلقه در ساحت‌های فردی و اجتماعی از موقعیت ممتازی برخوردار است و شریعت، طریقت و حقیقت در آنها با سیاست درهم آمیخته که در هر ساحتی، کارکردهای خاص به خود را خواهند داشت. عارفان از اولیای خدا و صاحب‌دلان و واصلان به مقام قرب و لقای حق تعالی هستند که دارای مراتب وجودی والا و ناآلان به مقام ولایت الهیه‌اند. ابن‌سینا دربارهٔ مراتب و مقامات عارفان می‌نویسد:

«همانا اهل معرفت و خداشناسان واقعی مراتب و مقاماتی دارند در همین دنیا که مخصوص خود آنهاست و دیگران را نصیبی از آن مقامات و مراتب نیست. آنها در عین اینکه پرده بدن حجاب چهره جان آنهاست و روحشان با بدن است، مانند این است که جامه بدن راکنده و از آن عریان گشته و آهنگ عالم قدس نموده‌اند» (ابن سینا، ۱۳۸۴، ج ۳، نمط نهم/ ر.ک: مطهری، ۱۳۷۸، ج ۷، ص ۱۱۱). استاد شهید مطهری (رض) چه شیرین و دلنشین در مقام مناجات می‌فرماید: «خدایا ما مردم جامعه توحیدی در حرکتی هماهنگ، همه با هم به سوی تو و گوش به فرمان تو، در مسیر پرستش تو روان هستیم» (مطهری، ۱۳۸۷، ج ۲۶، ص ۱۰۶-۱۰۷) یا بر این باورند: «اسلام در آن واحد که ندای توحید روانی و درونی در پرتو ایمان به خداوند متعال و یگانه‌پرستی ذات یگانه او را داد، فریاد توحید اجتماعی در پرتو جهاد و مبارزه با ناهمواری‌های اجتماعی را بلند کرد. [استاد نمونه تاریخی اسلامی را در حکومت امیرالمؤمنین می‌آورند:] علی تنها به اصلاح درون و آزادسازی معنوی قناعت نکرد، همچنان‌که تنها اصلاحات اجتماعی را کافی ندانست. در دو جبهه دست به اصلاح زد. آری این است برنامه اسلام» (مطهری، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۳۵). آری آن‌گاه که عرفان از جنبه‌های درونی به جنبه برونی تجلی یافت و عارف از پرده‌نشینی خارج شده و شاهد بازار گشت و پرچم ولایت را بر دوش کشید و ولایت اجتماعی را به عهده گرفت، عطر توحید در تمامی اجزا و ابعاد جامعه منتشر شده و جامعه در حرکتی روشمند و مدیریت‌شده در فضای درک عقلی و دریافت قلبی و رؤیت عینی توحید اجتماعی و اجتماع توحیدی سامان‌دهی می‌شود. ناگفته پیداست که عارف اجتماعی اهتمام خویش را در تعلیم توحید نظری و عملی عرفانی و تزکیه نفوس برای تربیت نیروهای مجاهد اهل معرفت و بصیرت قرار می‌دهد تا ظرفیت اجتماعی را در تعلّم (فهم و درک عقلی و قلبی) و تحمّل (پذیرش و حمل حقیقت توحید و توحید حقیقی) توحید اجتماعی فراهم کند. به بیان دیگر در تربیت

نیروهای کارآمد معنوی با سویه مدیریت جهادی- انقلابی تلاش مداوم می‌کند تا در تکوین حکومت الهی مبتنی بر اسمای حسناى حق تعالی را محقق کند و در سایه چنین حکومتی، توحید و عدل اجتماعی را اقامه نماید. از سوی دیگر با نگاه به غایت عرفانی، عارف سیاست‌مدار و سیاست‌مدار عارف در جست‌وجوی موحدسازی فرد و جامعه است و حکومت و ولایت سیاسی برای او وسیله نیل به چنین مقصد اعلی و غایت قصوای الهی می‌باشد. در باب عرفان حقیقی و حقیقت عرفان یکی از نوادر ساحت عرفان اعتقاد دارند که عرفان علم انسان‌ساز است و عروج نفس به معرفت حق تعالی و اعتلای آن به تخلق ربوبی و تأدب به آداب الهی و جامعه بی‌عرفان کالبدی بی‌جان است. عرفانی که از منطق وحی و روایات صادره از وسایط فیض الهی صادر شد، حائز چنین کارکردهایی است (ر.ک: حسن‌زاده آملی، ۱۳۶۴، ج ۲، کلمه ۲۸۳). عرفانی که تحول عمیق فردی- اجتماعی ایجاد می‌کند و مبتنی بر دو ساحت شریعت و طریقت به سوی حقیقت رهنمون می‌گردد؛ چنان‌که از دیدگاه امام خمینی (رض) تحول معنوی و تحول عرفانی سرچشمه گرفته از قرآن، فوق همهی مسائل تلقی شده است (ر.ک: امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۸، ص ۲۶۲). این است که انسان ملکوتی با اتصاف به اوصاف الهی به انسان کامل نزدیک می‌شود. انسان ملکوتی در این مرحله تنها به تعالی خود می‌پردازد و خویش را در ساحت اجتماع نمی‌بیند. او در چنان حالتی با خداست که خود را بریده از خلق و رسیده به خالق می‌داند. او در «فَرَجِ خَاص» است و به مرتبه‌ای از تشکیک حقیقت اسلام نائل آمده که آن ۲۷ حرف علم به قدر نیاز برایش منکشف شده است، در حالی که دیگر افراد همراه او در جامعه چنین نیستند؛ لذا گرچه تمنای جامعه عرفانی را در نظر دارد، در عمل هنوز معتقد به آن

نیست. او آماده است در نخستین بازگشتش از خالق به سوی خلق، آنچه را در نهاد گسترانیده، در آنچه می‌آفریند، گسترش دهد. به تعبیر عارفی، مانند

آفتابی بر همه عالم بتابد و مانند زمین، بار نیک و بد را به دوش بکشد؛ مانند آب مایه زندگی همه دل‌ها و مانند آتش بر همه نورافشانی کند (ر.ک: مطهری، ۱۳۸۵، ج ۲۳، ص ۵۰). استاد شهید مطهری نیز به طور مفصل به نقش عرفان و عارفان در دوره‌های مختلف اشاره کرده‌اند (مطهری، ۱۳۷۷، ج ۱۴، ص ۵۶۱-۵۷۸).

۲. عرفان اجتماعی تمدنی

سیدحسین نصرالله عارفی در میدان و سالکی توحیدی بود که عرفان عملی، توحید عرفانی و مقامات معنوی را نه در درس و بحث‌های مدرسه‌ای بلکه در میدان عمل و مدرسه جهاد جامع تجربه کرد. او عارفی از دیار لبنان بود که با بزرگان اهل معرفت و معنا، عالمان ربانی و معلمان نفوس در ارتباط بود و منظومه‌ای از عناصر را در خود به منصفه ظهور در آورد: الف) معرفتِ نفس (خودآگاهی/ خودیابی)، مراقبتِ نفس (خودبانی/ خویشتن‌بانی/ خودنگهداری) و محاسبتِ نفس (خودنقدی/ حسابگری خود و توزین خویشتن). ب) تزکیه نفس (طهارت باطن/ تهذیب نفس)، تذکیه عقل (فراست و هوشمندی/ فطانت) و تضحیه نفس (فنا فی الله/ فنا فی فعلی، صفاتی و ذاتی). ج) پیوند موزون «تعلق»، «تخلق» و «تحقق» به اسماء الله که این دست از سالکان، مطابق برخی نظریات، در سفر دوم از اسفار اربعه، به فنا فی صفاتی و اسمایی راه یافته و از تجلیات و عطایای اسمایی بهره‌مند خواهند بود. د) ترکیب متعادل تجلیه (تبعیت از شریعت حقه/ تعبد و التزام عملی به بایدها و نبایدهای شرعی)، تخلیه (مُهْلِکات/ نزاهت روح از رذایل/ طهارت نفس از پلیدی‌ها) و تحلیه (مُنْجِیات/ ظهور اوصاف الهی در خود/ تجلی‌گاه اخلاق خدایی شدن/ خداخویی) و فنا فی الله (فنا فی فعلی، صفاتی و ذاتی). ه) تلفیقی منطقی از رعایت حق الله، حق الناس و حق النفس. عناصر یادشده و ترکیبات منطقی و متوازن آنها در درون و تجلی آنها در برون

سیدحسین نصرالله از او عارفی اجتماعی - جهادی و سالکی توحیدی - تمدنی ساخت.

۳. فرایند پدیدایی شاکله وجودی سید مقاومت

مجاهد کبیر سیدحسین نصرالله با معارف ناب اسلامی اعم از فقه اکبر، اوسط و اصغر آشنا بود و مطالعات دینی وافر و فزاینده‌ای داشت. او کتب امام موسی صدر و شهید محمدباقر صدر را خوانده و با منظومه فکری آنها آشنایی عمیقی داشت. سیدحسین در خصوص مطالعه آثار شهید محمدباقر صدر می‌گویند: «در دوران طلبگی کتاب‌های مختلفی می‌خواندم؛ مثلاً کتاب‌های عقاید و تمام تألیفات شهید صدر را می‌خواندم. ما توجه ویژه‌ای به تمام تألیفات ایشان داشتیم» (داودآبادی، ۱۴۰۱، ص ۳۵) یا با اندیشه‌های امام خمینی به مطالعات وسیع و تدقیق در آنها نیز اشاره کرده و در تطبیق اندیشه‌های امام با امام موسی صدر هیچ تفاوت و تهافتی بینشان نمی‌یابند: «یک کار مطالعاتی گسترده روی اندیشه‌ها و آثار امام موسی صدر انجام داده‌ام. به اعتقاد من هیچ تفاوت و اختلاف اساسی میان تفکر و آرای امام خمینی (ره) و امام موسی صدر وجود ندارد» (خبرگزاری برنا، ۱۴۰۳/۰۷/۱۱، ۱۰:۲۵:۰۱ کد خبر: ۲۱۴۴۹۳۲). افزون بر این با بینش توحیدی و اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای و حتی نظرات اجتهادی فقهی‌اش از رهگذر گوش‌دادن به دروس خارج فقه او کاملاً آشنا بود. سیدحسین در کنار مبارزات و فرماندهی جبهه مقاومت همواره در حال مطالعه به‌ویژه مطالعات کتب و سیره عالمان اخلاق و سیر و سلوک و عارفان بود. با اخلاق و عرفان اسلامی به‌ویژه اخلاق عملی و عرفان عملی آشنایی وسیع و روزآمدی داشت. سیدحسین تحت تأثیر معنویت آیت‌الله شهید محمدباقر صدر و امام موسی صدر و روح و روحیه عرفانی امام خمینی و معنویت عمیق و خالصانه امام خامنه‌ای بود و در این خصوص گفته‌اند: «باید اعتراف کنم که بسیار تحت

تأثیر امام موسی صدر هستم. البته اگر بخواهم دقیق‌تر بگویم، باید بگویم که من تحت تأثیر چهار شخصیت بزرگ هستم: حضرت امام خمینی (ره)، حضرت امام موسی صدر، رهبر معظم انقلاب حضرت آیت‌الله خامنه‌ای و شهید بزرگوار سید محمدباقر صدر. نه تنها من بلکه همه جوانان مجاهد و انقلابی لبنان تحت تأثیر این چهار شخصیت عظیم و بزرگوار هستند... من می‌توانم ادعا کنم که با تفکر و نوع نگاه حضرت امام خمینی (ره) و حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به موضوعات مختلف به طور کامل آشنایی دارم و از طرف دیگر یک کار مطالعاتی گسترده روی اندیشه‌ها و آثار امام موسی صدر انجام داده‌ام. به اعتقاد من هیچ تفاوت و اختلاف اساسی میان تفکر و آرای امام خمینی (ره) و امام موسی صدر وجود ندارد» (خبرگزاری برنا، ۱۴۰۳/۰۷/۱۱، ۱۰:۲۵:۰۱ کد خبر: ۲۱۴۴۹۳۲). او در عین حال با آیت‌الله بهجت آن عارف ثقلینی ارتباط و دلدادگی خاصی داشت (ر.ک: خضاب، ۱۳۹۸، ص ۲۴-۲۵) و گاهی برای خود و حزب‌الله دستورالعمل می‌گرفت یا آیت‌الله بهجت پیام حاوی دستورالعملی در قالب ذکرها و ادعیه برای ایشان می‌فرستاد (ر.ک: خضاب، ۱۳۹۸، ص ۲۶-۳۲). سیدحسن نصرالله در پاسخ به پرسش «نظر شما درباره اهمیت عرفان و توجه اهل علم و مخصوصاً علما به امور عرفانی چیست، همچنین اهمیت کسب معرفت عرفانی و الهی در مدارس علمیه و توسط طلاب حوزه‌های علمیه چیست» بیان عمیق و بلیغی و در عین حال آگاهانه و دقیقی دارند که عبارت است از: «این از موضوعاتی است که جایش در حوزه‌های علمیه ما حداقل در حوزه علمیه عراق، لبنان و شامات خالی بود. متأسفانه این مسئله در غیر ایران ممنوع بود و به شدت با آن دشمنی می‌شد. امام خمینی در منشور روحانیت کمی در این باره صحبت می‌کنند. در ایران ماجرا طور دیگری بوده است. البته آنجا نیز بسیار سخت بوده. من این را فقط یک نقص شدید نمی‌دانم بلکه آن را یک نقص خطرناک می‌نامم. چون انسان وقتی غنی‌تر و قوی‌تر می‌شود

اما تقوا و معرفتش بالا نمی‌رود، طغیان می‌کند، استبداد می‌ورزد و منحرف می‌شود. ضمانت حقیقی برای فرد یا افرادی که می‌خواهند یک عالم واقعی یا یک قدرت بزرگ سیاسی، نظامی یا اقتصادی شوند، همین جنبه ایمانی، معرفتی، معنوی و روحانی است و هر گونه ضعف، سستی یا افول در این زمینه، دنیا و آخرت ما را در معرض خطر قرار می‌دهد. به همین خاطر این مسئله باید از تحصیل فقه، اصول فقه و باقی موضوعات واجب‌تر باشد، چون اگر این جنبه روحانی را به طالب علم ندهیم، مثل این است که جوانی را بیاورید و استفاده از اسلحه و مواد منفجره را به او بیاموزید و قدرت‌مندش کنید، ولی محافظ الهی و بازدارنده دینی به او ندهید و او را رها کنید میان مردم. این چه خواهد کرد؟ خون، اموال و نوامیس مردم را از بین خواهد برد. این طلبه از جنگجو خطرناک‌تر است، چون اگر دین، تقوا، ورع و معرفتی نداشته باشد که جلوی انجام معصیت و اشتباهاتی از این قبیل را بگیرد، دین مردم را از بین خواهد برد» (ر.ک: خضاب، ۱۳۹۸، ص ۵۷-۵۵/۵۵ ر.ک: سایت مقاومت اسلامی لبنان، در: <http://www.moqawama.ir>). در خصوص نحوه آشنایی‌اش با آیت‌العظمی بهجت (رض) و با اشاره به حوزه لبنان و نجف و طلوع شمس امام خمینی (رض) می‌گویند: «موضوعاتی مانند عرفان، سیر و سلوک و سیر معنوی زیاد میان طلبه‌های لبنانی رایج نبود، چون اکثراً در نجف اشرف و به زبان عربی درس می‌خواندند و جز تعداد اندکی از علمای لبنان کسی با علمای ایرانی، فارسی‌زبانان و کسانی که درس فارسی می‌گفتند، رابطه نداشت. کسانی که در حوزه‌های علمیه لبنان درس می‌خواندند، به این جنبه‌ها عنایت نداشتند و روی فقه، اصول، حدیث، کلام، تفسیر و... متمرکز بودند. طلبه‌های لبنانی معمولاً از موضوعاتی همچون عرفان، سیر و سلوک و همچنین فلسفه دور بودند تا هنگام پیروزی انقلاب اسلامی ایران و طلوع شمس امام خمینی (رض) بر جهان. یعنی دیگر امام در نجف اشرف پوشیده نبود. ما همگی از شخصیت امام (رض) تأثیر پذیرفتیم.

بنده ادعا می‌کنم در آن برهه رابطه قلب مسلمانان و مخصوصاً نسل جوان مؤمن و مجاهد با امام خمینی مستقیم و بی‌واسطه بود. هیچ کس نمی‌تواند ادعا کند که مثلاً در لبنان او واسطه شناخت امام توسط مردم یا مرتبط کردن مردم با امام بوده است. این شناخت، مستقیم بود. به همین خاطر بنده آن را برآمدن شمس امام می‌نامم. همان‌گونه که میان انسان و خورشید هیچ واسطه‌ای نیست. ما از دور با امام و شخصیتش آشنا شدیم و دریافتیم امام از این جنس بوده است: یک عارف بزرگ که در زمینه اخلاق، عرفان و سیر و سلوک چند کتاب دارد. به واسطه عشق به امام، عاشق این راه و هر معرفت و فکر مرتبط و منسوب به این زمینه شدیم. خوب، در ایران به دنبال یک عالم ربانی عارف و الامقام مورد اطمینان و وثوق گشتیم. زیرا همان‌طور که می‌دانید، متأسفانه در آن برهه بعضی از اشخاص مدعی شدند که دارای برخی مقامات، درجات و نوعی استادی هستند و به قول ما دکان باز کردند؛ در حالی که این راه پر از خطر، شیطان و ابلیس است و شما با موضوعی سروکار دارید که با آخرت، دین، سرنوشت و رابطه‌تان با خداوند - سبحانه و تعالی - سروکار دارد. اشتباه ممکن است کشنده و غیرقابل جبران باشد، به همین خاطر باید به دنبال مرشدی باشید که به او نه فقط وثوق و اطمینان بلکه یقین داشته باشید؛ کسی که هیچ شک و تردیدی نداشته باشید که اگر با او نشستید یا به نصیحت‌هایش گوش سپردید، او دست شما را می‌گیرد و به سوی الله - سبحانه و تعالی - می‌برد و چون بنده و بسیاری از برادران که با هم کار می‌کردیم، اصلاً پیش از پیروزی انقلاب اسلامی به ایران نرفته بودیم و علمای ایران را نمی‌شناختیم، از اطرافیان امام خمینی (رض) می‌پرسیدیم کجا برویم؟ به حرف چه کسی گوش بدهیم؟ از چه کسی نصیحت بگیریم؟ آنها هم حضرت شیخ بهجت را معرفی می‌کردند. دلیلش این بود. وقتی نزد ایشان رفتیم، همان دیدار اول کافی بود تا مجذوب ایشان شویم و احساس کنیم مالک دل و جانمان شده‌اند. همه برادرانی که در آن دیدار حضور داشتند،

همین احساس را کردند» (همان، خضاب، ۱۳۹۸، ص ۱۷-۲۱ / ر.ک: سایت مقاومت اسلامی لبنان، در: <http://www.moqawama.ir>).

۴. الگوهای ترکیبی و مؤلفه‌های وجودی سیدحسن نصرالله

لازم است به برخی مدل‌های ترکیبی و مؤلفه‌های وجودی که ما را به آفاق و آنفس سید مقاومت رهنمون شده و روایتی از عرفان اجتماعی آن عزیز در متن زندگی است، بیان کنیم:

الف) الگوی ترکیبی جهاد جامع

شهید گرانمایه و با عظمت و عزت سیدحسن نصرالله منظومه‌ای از «جهاد جامع» و مدل ترکیبی جهاد اصغر، جهاد اوسط، جهاد اکبر و جهاد کبیر است. منظور از «جهاد اصغر» جهادی بیرونی و جنگ سخت با دشمنان اسلام و مسلمین است که سلاح آن آهن (نماد قدرت نظامی در حد اعلی) است و مقصود از «جهاد اوسط» جهادی درونی در ساحت جنگ نرم بین فضایل و رذایل و عقل و نفس یا خواهش‌های نفسانی است که سلاح آن قدرت نرم و معنویت اخلاقی و تهذیب نفس با هدف غلبه عقل بر مشتتهیات نفسانی و اکتساب فضایل و آراستگی به آنها و اجتناب از رذایل و پیراستگی از آنهاست و منظور از «جهاد اکبر» جهادی درونی و باطنی در ساحت و سطوح عقل (عقل حسابگر و سوداگر، ادراک مفهومی و حصولی) و عشق (ادراک شهودی و معرفت اشراقی و حضوری) است که سلاح آن قدرت نرم فزاینده و مضاعف اشتدادی در صیوروت وجودی و استعلای حقیقی یا «اشک» و «آه» است تا انسان در صراط تکاملی و تعالی بخش به مرتبه عقل برین رحمانی و عشق صادق صالح رسیده و فراروی سالک در مسیر شدن تا مرتبه «صبغة الله» (رنگ و رائقه رحمانی یافتن)، تخلق به اخلاق الهی، خلیفة‌الله‌شدگی و «لقای رب» ادامه یابد. «جهاد کبیر» (جهادی فکری، فرهنگی و در عین حال سیاسی-اجتماعی) هم جهادی است که سلاح آن معرفت دینی عمیق،

بصیرت دینی و درک اجتماعی و تحلیل جامع وقایع فرهنگی و حوادث سیاسی است که آیه «فَلَا تُطِيعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» (فرقان: ۵۲) عهده‌دار بیان و تبیین آن است. جهاد تبیین فکری و معرفتی و جهاد سیاسی در عدم اطاعت از کفار و مشرکان که سلاح آن داشتن بصیرت دینی، قوت و غنای در بنیادهای اعتقادی، معرفت اسلامی جامع و منظومه‌ای است (در تفسیر آیه پنجاه و دوم سوره فرقان مفسران بزرگوار نکات نغزی را بیان کرده‌اند: ر.ک: شیخ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۷، ص ۴۹۸ / طبرسی، مجمع البیان، ج ۷، ص ۲۷۳ / طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۵، ص ۲۲۹ / مکارم شیرازی و همکاران، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۱۲۲ / تفسیر روح البیان، ج ۶، ص ۲۲۷ / فیض کاشانی، تفسیر الصافی، ج ۴، ص ۱۹ / الدر المشور فی تفسیر المآثور، ج ۵، ص ۷۴ / لطائف الاشارات، ج ۲، ص ۶۴۹ / محاسن التأویل، ج ۷، ص ۴۳۲ / مفاتیح الغیب، ج ۲۴، ص ۴۷۴ / ابن عربی، تفسیر ابن عربی، ج ۲، ص ۸۷). با عنایت به نگاه مفسران در خصوص آیه مورد بحث که در پاورقی منعکس کردیم، دو نکته قابل توجه است: الف) اینکه عموم مفسران و قرآن‌پژوهان ضمیر «به» را به قرآن برگردانیده‌اند، یعنی به وسیله قرآن با آنان جهاد کن. ب) اما مقام معظم رهبری ضمن اینکه برداشت دیگری از آیه دارد و ضمیر «به» را به عدم تبعیت پیامبر (ص) از کفار مرتبط دانسته است، «جهاد کبیر» را با عدم تبعیت از کفار قابل تحقق می‌داند و به تعبیر دیگر راه تحقق جهاد کبیر عدم پیروی از کفار است. اگر پیامبر (ص) و مسلمانان از کفار تبعیت نمایند، جهاد کبیر محقق خواهد شد و شرح مطلب از این قرار است: «[دشمنان انقلاب] می‌خواهند کاری کنند که نظام اسلامی از عناصری که در درون اوست و مایه اقتدار اوست، تهی بشود و خالی بشود. وقتی ضعیف شد، وقتی عناصر قدرت در او نبود، وقتی اقتدار نبود، دیگر ازین بردنش و کشاندنش به این سمت و به آن سمت، کار مشکلی برای ابرقدرت‌ها نخواهد بود؛ می‌خواهند او را وادار کنند به تبعیت.

اینجا جای همان جهاد کبیری است که من چند روز قبل از این مطرح کردم: «فَلَا تُطِيعِ الْكُفْرَيْنَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهٖ جِهَادًا كَبِيرًا». در تفاسیر گفته‌اند مراد از این ضمیر «به» قرآن است، با اینکه حالا کلمه قرآن در عبارت نیامده است که ضمیر به آن برگردد؛ لکن هم مرحوم طبرسی در مجمع البیان [گفته است]، هم مرحوم علامه طباطبایی. مرحوم علامه طباطبایی می‌گویند سیاق کلام نشان می‌دهد که مراد از «به» یعنی «بالقرآن»، بنده هم آنجا همین را در سخنرانی گفتم. بعد که آمدم، به ذهنم رسید که یک وجه اوضیحی در اینجا وجود دارد که «فَلَا تُطِيعِ الْكُفْرَيْنَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهٖ» یعنی «بعدم الاطاعة». عدم الاطاعة یعنی آن مصدری که فعل از آن انشقاق پیدا [می‌کند] و مستتر در آن فعل است. «فَلَا تُطِيعِ الْكُفْرَيْنَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهٖ»، یعنی به این عدم الاطاعة جهاداً کبیراً؛ پس عدم الاطاعة شد جهاد کبیر. این معنا اقرب به ذهن است. حالا من البته فحص نکردم ببینم در بین مفسرین کسانی این احتمال را داده‌اند یا نه، لکن به هر حال این احتمال، احتمال مهمی است. جهاد کبیر یعنی این. جهاد برای عدم تبعیت، برای عدم دنباله‌روی از دشمن» (بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۵/۳/۶) و سید عزیز مقاومت در همه جهادهای یادشده از جمله جهاد کبیر (عدم تبعیت از دشمن یا جهاد تبیین) انسانی موفق و در تراز اسلام اجتماعی بود؛ به گونه‌ای که معیاری برای جهاد کبیر نیز بود و هست. بنابراین آن مجاهد کبیر، الگوی جهاد جامع است که تجربه زیسته‌اش تبلور این حقیقت تابان و مدل ترکیبی موزون می‌باشد؛ مدلی که عرفان اجتماعی جهادی را در احسن وجه متعین کرده و متشخص می‌کند.

(ب) مدل ترکیبی ابطال عملی دوگانه‌های خودساخته و دگرساخته

برخی دوگانه‌انگاری‌ها در ذهن و ضمیر فرهیختگان و حتی نخبگان حوزه معرفت دینی شکل گرفت؛ به‌خصوص در تقریباً دو‌یست سال اخیر و بالاخص دهه‌های کنونی بر زبان و قلم آنها جاری شد و می‌شود که یا خودساخته یا دگرساخته‌هایی است که به‌تدریج بومی شده و به باورهای

اعتقادی- معرفتی و اجتماعی تبدیل شد که البته با توجه به پیشینه تاریخی آن در هر دوره‌ای نیز نوآمد و بازسازی می‌شود؛ مانند دوگانه علم و دین، دوگانه علم و ایمان، دوگانه سلوک و سیاست، دوگانه معنویات و اجتماعیات، دوگانه عرفان و اجتماع، دوگانه ذکر و زندگی، دوگانه زهد و زندگی، دوگانه معنویت و پیشرفت، دوگانه معنویت و مقاومت، دوگانه جهاد و اجتهاد و دوگانه‌پنداری‌های متنوع و دوگانه‌گروهی‌های متکثر دیگر مانند دوگانه عرفان فردی و اجتماعی در عرفان اصیل اسلامی. سیدحسین نصرالله عزیز به گونه‌ای زندگی کرد که در تجربه زیسته‌اش با این دوگانه‌انگاری‌ها به صورت عملی و عینی جنگید و در مقام عمل آنها را باطل کرد. دوگانه عرفان و حماسه، سلوک و سیاست، ذکر و زندگی، زهد و زندگی، جهاد علمی و سیاسی- امنیتی و نظامی، دوگانه عرفان و جامعه‌محوری و ولایت‌باوری و ... را در عمل حکیمانه‌اش به چالش کشید و تضادنماهای یادشده را به محاق برد و به اُسوه‌ای سلوکی در سلوک فردی، خانوادگی و اجتماعی (سلوک منزلی و مدنی) تبدیل شد که این واقعیت و حقیقت تنها هنر مردان خداست.

ج) مدل ترکیبی توحید عرفانی با توحید اجتماعی

سیدحسین نصرالله توحید عرفانی را با توحید اجتماعی و خدا در اندیشه انسان را با خدا در زندگی انسان پیوند زد که این نکته‌ای بسیار مهم و راهبردی است. افراد فراوانی هستند که نمی‌توانند حتی بین توحید نظری و عملی - تا چه رسد بین توحید عرفانی و توحید اجتماعی - پیوند برقرار کنند. توحید عرفانی، امتدادش را در اجتماعیاتی که قلمرو و گستره وسیعی دارد، نشان می‌دهد. به بیان دیگر سیدحسین امتداد اجتماعی عرفان را در تجربه زیسته‌اش تفسیر و تصویر کرد. او توانست نگاه توحیدی و بینشی و گرایش و منش توحیدی را در کشمگری‌های توحیدی و توحید اجتماعی روشی و رفتاری‌اش به منصفه ظهور برساند. آن سخنرانی که از ایشان در بحث توحید و تفکر منتشر شد، شاهد مثال ماست. سید عزیز انسانی است الهی که تنها به خدا

نگاه می‌کند. همه زندگی‌اش را معطوف به سمت خدا کرده بود؛ خداوندش و خداگرا و خداپاور؛ هیچ چیز را از آن خودش نمی‌دانست و توحید فعلی داشت. تمام کارها و اعمال و افعال خود را از ناحیه خدا می‌دانست. توحید صفاتی‌اش چنان بود که اگر کمالاتی در مقام علمی و عملی برای او وجود دارد، این کمالات را از آن خدا می‌دانست. در توحید ذاتی به جایی رسیده که در مرتبه خودش به نوعی «فناء فی الله» پیدا کرده و معراج ترکیبی (قوس نزول) را با معراج تحلیل (معراج صعود) و آن‌گاه معراج عود (بازگشت به سوی خلق خدا برای هدایت، دستگیری نفوس مستعده و احقاق حق و اقامه عدالت) هماهنگ کرد. این اوج عرفان سیدحسین است که توانسته در عین طی طریق این مقامات معنوی آن را به اجتماعیات نیز در بخش‌های مختلف پیوند بزند. سیدحسین بر اساس نگاه توحیدی یا توحید بینشی، توحید گرایشی، توحید منشی و توحید روشی‌اش بر این باور بود که خدای سبحان در عرصه‌های مقاومت و مبارزه علیه اسرائیل غاصب با امدادهای غیبی آنها را کمک می‌کند، سنت‌های الهی همواره در کارند و عنایات الهی شام حال آنهاست. نمونه آن روایتی بدون واسطه استاد آیت‌الله مصباح یزدی از شهید سیدحسین نصرالله از امدادهای غیبی جنگ ۳۳ روزه است که باعث تحول عظیم در تاریخ لبنان شد؛ آنجا که ابعاد پنهان این پیروزی تاریخی را چنین روایت کرد: «ظن قوی‌ام این است که این عبارت را از آقای سیدحسین نصرالله شنیده‌ام که ایشان فرمودند ما عین این داستان (نصرت در جنگ بدر) را در جنگ سی‌وسه‌روزه به رأی‌العین دیدیم. بچه‌های ما آن قدر در تنگنا قرار گرفته بودند که به غار یک کوهی پناه برده بودند. نه غذا داشتند، نه سلاح داشتند و نه هیچ وسیله ارتباطی. هواپیماهای اسرائیلی می‌آمدند و بمباران می‌کردند. ما در مقابل آنها هیچی نداشتیم. فقط می‌توانستیم گفت‌وگوهایشان را شنود کنیم. تا این اندازه را می‌توانستیم اطلاع داشته باشیم. پشت بی‌سیم به یک فرمانده خبر دادند که ما داریم برمی‌گردیم. او سرشان داد زد که

برای چه دارید برمی‌گردید؟ اینها که چیزی ندارند. گفتند تو نمی‌بینی؟ گفت مگر چیه؟ گفتند کسانی سفیدپوش هستند و با شمشیر به ما حمله کرده‌اند. این مطلبی است که بنده بی‌واسطه از آقای سیدحسن نصرالله شنیدم. پشت بی‌سیم می‌گفتند که اصلاً صحبت ابزار جنگی نیست. سفیدپوشانی هستند که با شمشیر به ما حمله می‌کنند. فرماندهشان هرچه گفت مقاومت کنید، گفتند نمی‌شود. هواپیمایشان در آسمان منفجر شد و شکست جنگ سی‌وسه‌روزه به این صورت اتفاق افتاد. حزب‌الله که در مقابل دولت لبنان و احزاب طرفدار عربستان و این حرف‌ها هنوز موقعیت آن‌چنانی‌ای نداشت، چند تا طلبه و بچه‌های روستایی بودند و بالاخره نظیر اینها را هم نمی‌شود گفت که نه، همه اینها دروغ است. ما نه آیتش را می‌توانیم بگوییم دروغ است و نه این حوادثش را. مخصوصاً این چیزهایی که این شواهد نزدیک و اشخاص و این همه قرائن به همراهش است. اگر شکست نخورده بودند، الآن دیگر لبنانی نمانده بود؛ دیگر حزب‌الله نمانده بود. این است که ظاهراً ناچاریم بپذیریم که چنین چیزی هم هست. این هم یک واقعیتی است؛ همه چیز فقط اسباب ظاهری نیست. اگر این را بپذیرفتیم، بسیاری از داستان‌های انقلاب برای ما حل [می‌شود]، وگرنه در تحلیل این حوادث انقلاب می‌مانیم که چگونه شد که این‌گونه شد» (کد خبر: ۱۱۹۳۶۸۲، مورخ ۲۸ مهر ۱۴۰۳، در: <https://hawzahnews.com/xd99S>، پایگاه اطلاع‌رسانی آثار آیت‌الله مصباح یزدی، دیدار با جمعی از رزمندگان دفاع مقدس، ۱۳ آذر ۱۳۹۷). بنابراین ترکیب توحید نظری و عملی، توحید فردی و اجتماعی، ترکیبی متوازن در رشد شخصیت و شاکله سیدحسن و آن‌گاه تجربه زیسته آن سید مقاومت بود که عرفان اجتماعی تمدن‌ساز را به نمایش گذاشته است.

د) مدل ترکیبی نظام اسمایی

هر انسانی این ظرفیت و استعداد را دارد که مظهر اسم حکیم، عزیز، قدیر و البته مجموعه اسمای حسنی الهیه در قلمرو اسمای فعلیه شود. سیدحسن

عزیز توانست با معرفت و بصیرت و در کنار آن معنویت باطنی، تزکیه نفس و طهارت باطن و سلوک معنوی به این مقام و مرتبه دست یابد که در مرتبه وجودی خودش و در حد وجودی خودش، مظهر اسم العلیم، حکیم، اللطیف و آن‌گاه القدیر و الحکم و العدل شود؛ لذا یک مجاهد حکیم تمام‌عیار در عین حال مظهر اسم عزیز شد؛ یعنی مجاهدی است که عزیز است و عزت نفس دارد و در عین حال هیچ قدرتی نمی‌تواند بر او فائق آید و بر او سیطره پیدا کند. او از یک عزت وجودی برخوردار بود که هیچ چیزی نتوانست او را از راهی که انتخاب کرده بود، باز دارد؛ یعنی از راه دفاع از اسلام مسلمین و ارزش‌های اسلامی و از راه جهاد و مبارزه و راه استکبار ستیزی و مبارزه با صهیونیسم جهانی و اسرائیل غاصب. اگر انسان مظهر اسم عزیز نباشد، نمی‌تواند به این مراتب برسد. «العزة لله و لرسوله و للمؤمنین» (منافقون: ۸). او مؤمن مجاهدی بود که مظهر اسم عزیز شد و عزت فردی را به عزت اجتماعی تبدیل کرد؛ همان‌گونه که توانست مظهر اسم «قدیر» شود، یعنی قدرت الهی را در خودش متجلی کرده، در تجربه زیسته‌اش به نمایش بگذارد. پس وقتی می‌گوییم او مظهر اسم علیم، حکیم و لطیف در کنار مظهریت عزیز و قدیر است، بدین معناست که حکمت الهی، عزت الهی و قدرت الهی را در خودش به منصفه ظهور رساند و تجلی‌ای بر حکومت عزیزانه، قدرت‌مندانه، عالمانه و مهرورزانه شد.

ه) مدل ترکیبی انسان مکتبی و مسلکی

بحث بسیار مهم دیگر هم این است که سیدحسن یک انسان «مکتبی» و در عین حال «مسلکی» بود؛ یعنی در ساحت مسلکی بودن، درد دین و ارزش‌های دینی داشت؛ درد عزت اسلام و مسلمین داشت و در این دردمندی که ارزش‌های اسلامی است، سر از پا نمی‌شناخت. اهل ایثار و نثار بود و در این مسیر هم شجاعت داشت. به تعبیر شیخ‌الرئیس ابن‌سینا در فصل بیست‌وچهارم نمط نهم اشارات «العارف شجاع و کیف لا و هو بمعزل عن

تقیة الموت و جواد و کیف لا و هو بَمَعزَل عن محبة الباطل و صفاح و کیف لا و نفسه أكبر من أن تجرحها زلة بشر و نساء للأحقاد و کیف لا و ذکره مشغول بالحق؛ یعنی انسان عارف، شجاع است و چگونه شجاع نباشد در حالی که او از مرگ هراسی ندارد و نیز انسان عارف، بخشنده است و چگونه بخشنده نباشد در حالی که او به باطل (امور دنیایی) محبتی ندارد، عارف شجاع است و شجاعت دارد. شجاعت یعنی آن قوه غضبیه انسان از قوه عاقله تبعیت نکند و با تهور و با جبن اختلاف و تفاوت مبنایی دارد. انسان شجاع حقیقی، انسان حکیم و عاقلی است. شجاعت و عقلانیت را و معنویت و شجاعت را در هم تنیده و به شکل منظومه‌ای در خودش به منصفه ظهور گذاشته است. آرمان‌گرایی، واقعیت‌گرایی و ایثار و نثارکردن خیلی مهم است و ما می‌توانیم این را در تجربه زیستی سیدحسن کاملاً مشاهده کنیم. به همین سان یکی از ویژگی‌های سیدحسن انقلابی عاقل و عاقل انقلابی و اهل معنویات و اجتماعیات به صورت توأمان بود.

و) مدل ترکیبی صدق و اخلاص

در سلوک معنوی و عرفانی سیدحسن صدق و اخلاص برجستگی خاصی داشت. اخلاص در مقام عمل و فعل که از آن در قرآن به مُخْلِصین تعبیر شده و اخلاص در مقام ذات و حقیقت وجودی که در قرآن از آن به مُخْلِصین تعبیر شده است. امام جعفر صادق (ع) در زمینه عمل خالص فرمود: «الْعَمَلُ الْخَالِصُ: الَّذِي لِاتْرِيدُ أَنْ يَحْمَدَكَ عَلَيْهِ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ: عمل خالص آن عملی است که دوست نداری درباره آن، احدی جز خدای سبحان از تو تعریف و تمجید کند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۲۶). این اخلاص و صداقت او آن‌چنان بروز و ظهور داشت که حتی دشمن هم صداقت را در کلام و کردار او باور داشت. وقتی سیدحسن سخنرانی می‌کرد و وعده‌ای می‌داد، دشمن کاملاً باور داشت که سیدحسن اهل عمل و اهل صداقت است و وعده‌اش را عملی خواهد کرد. در جریان پیج‌رها و انفجارشان و مسائلی که به وجود

آمد سیدحسن خیلی صادقانه در سخنرانی رسمی اش به مردم گفت دشمن در این زمینه از ما پیشرفته‌تر است و ما شکست مهمی خوردیم، ولی این را جبران خواهیم کرد. یعنی در این زمینه‌ها انسانی صادق بود. سیدحسن مقامات معنوی و سلوکی را در زندگی خود در ابعاد مختلف متجلی کرده بود. در عین حال اهل امداد و اعانه به مردم فلسطین و غزه بود. شهادت طلب بود، اما شهادت‌طلبی را یک کمال وسیله‌ای می‌دانست نه یک کمال هدفی. آن شجاعت و شهادت‌طلبی که تار و پود وجود او را استحکام و بنیاد محکمی بخشید تا بتواند در برابر دشمن مقاومت کند. آری ترکیب صدق و اخلاص نیز تجربه زیسته با شیرینی حیات طیبه سید عزیز بود که در جهاد و شهادت او متجلی بود که مبنایی برای عرفان اجتماعی و معنویت تمدنی است و رازِ جاذبه‌های وجودی سیدحسن نصرالله در صدق و اخلاص او آن هم زیستار جهادی و حماسی اش ظهور یافت. سیدحسن نصرالله با مبارزات بیش از سه دهه مُخلصانه و صادقانه خود محبوب دل‌های مؤمن و عزیز امام و ولی امر مسلمین و امت بیدار جهان اسلام شد و این واقعیت انکارناپذیر معلول «ایمان» و «عمل صالح» او در طول حیات طیبه‌اش بود که وعده خدای سبحان و اراده تکوینی او در جعل محبت در دل‌های مردم بلکه آسمانیان و زمینیان بود: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا: همانا آنان که به خدا ایمان آوردند و نیکوکار شدند، خدای رحمان آنها را [در نظر خلق و حق] محبوب می‌گرداند» (مریم: ۹۶). همان‌گونه که مقام معظم رهبری در شأن و شخصیت او فرمود: «برادرم و عزیزم و مایه فخرم، چهره محبوب دنیای اسلام» ([https://farsi.khamenei.ir/speech-con-\(tent?id=57811](https://farsi.khamenei.ir/speech-con-(tent?id=57811)).

ن) مدل ترکیبی ولایت‌مداری و عقلانیت اجتماعی

مجاهد کبیر و سید مقاومت، شهید عزیز سیدحسن نصرالله از حیث ولایی بودن حقیقتاً انسانی اهل معرفت به ولی امر و تبعیت از او بود؛ به گونه‌ای

که فانی در ولایت بود و جمله معروف آیت‌الله شهید محمدباقر صدر (رض) که در خصوص امام خمینی (رض) گفت: «ذوبوا فی الامام الخمینی کما ذاب هو فی الاسلام». شهید محمدباقر صدر این جمله را در نامه‌ای به شاگردانش چنین نوشت: «... و نیز باید دانسته شود که مرجعیت امام خمینی که ایران امروز در تبلور آرمان‌های اسلامی خود مرهون آن است، باید به دقت مورد توجه قرار گیرد. همه شما باید بر گرد این شخصیت ارزنده فراهم آید، با پاک‌دلی تمام از مصالح مربوط به ایشان حمایت نمایید و در وجود او ذوب شوید؛ آن‌چنان‌که او در اسلام ذوب شده است» (حائری، ۱۳۷۵، ص ۱۵۴ - ۱۵۵). مقام معظم رهبری فرمود: «این چه روشن‌بینی عمیق و عظیمی است؟ این چه شجاعتی است که انسان در عراق زیر سایه سنگین کدر ظلمانی آن حکومت مجرم و رژیم پلیسی و اختناق شدید بنشیند و این جور قوی حرف بزند و از انقلاب اسلامی ایران و از رهبر این انقلاب ستایش بکند؟» (<https://farsi.khamenei.ir/video-content?id=49995>) و سیدحسن که از علاقه‌مندان بلکه شیفتگان به شهید محمدباقر صدر و اندیشه و افکار او بود، ذوب و فانی در ولایت شد و قدم از قدم بر نمی‌داشت مگر اینکه از باب اطاعت از ولی فقیه باشد. سید عزیز مقاومت در پاسخ به پرسش خبرنگار که از او پرسید: «شما همان‌طور که در مصاحبه قبل هم اعلام کردید و بارها هم اعلام کرده‌اید، به رهبر انقلاب اسلامی ایران، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای علاقه ویژه‌ای دارید، این علاقه بیشتر سیاسی، اعتقادی یا عاطفی است؟»، این‌گونه نسبت خود و حزب‌الله را با رهبری بیان و تبیین کرد: «در درجه نخست علاقه اعتقادی، روحی و معنوی است و به‌طور طبیعی عاطفی است و در نهایت علاقه سیاسی به منزله نتیجه آن است و من اعتقاد خاصی به رهبر انقلاب دارم و من تنها نیستم، بلکه بسیاری از برادران و نمی‌گویم همه تا مبالغه نکنم، اما می‌گویم بسیاری از ما اعتقاد ویژه‌ای به حضرت آیت‌الله خامنه‌ای داریم و این اعتقاد ناشی از تبلیغ دوستان نیست، یعنی این‌طور

نیست که دوستان یا طرفداران ایرانی رهبر انقلاب، عامل آن باشند که فرضاً به اینجا بیایند و با ما در مورد شخصیت او سخن بگویند و بعد به این شخصیت تعلق خاطر پیدا کنیم، بلکه نتیجه تماس مستقیم و تجربه مستقیم است. من و بردارانمان در تماس مستقیم با حضرت رهبر هستیم، البته از زمانی که رئیس جمهور بودند، یعنی در آغاز تأسیس و تشکیل مقاومت در لبنان در سال ۱۹۸۲ در زمان حیات امام خمینی (قده) و ما در آن زمان به ایران و نزد ایشان می‌رفتیم و نیز خدمت رهبر انقلاب و ساعات زیادی نزد ایشان بودیم و به مسائل ما می‌پرداختند و این دیدارها پیوسته برگزار می‌شد و علاقه خاصی بود و بنا بر این تجربه ما از ایشان اوصاف ایمانی، تقوایی، دینی، اخلاقی، رهبری و شخصیتی دیدیم، به صورت آشکار و جذب ایشان شدیم و ایمان داریم که ایشان در جهان اسلام عالم‌تر، فقیه‌تر، نیرومندتر و شایسته‌تر برای عهده‌داری این مقام یعنی مقام رهبری و پیشوایی است و ما با تجربه‌ای که داریم، به این موضوع اعتقاد داریم و از طریق اتفاقات و حوادث و آنچه از او می‌شنویم و در حوادث مختلف می‌بینیم که او رهبری است که از طرف خدا تأیید و کمک می‌شود. ما به چنین چیزی یقین داریم و شکی در این باره نداریم که او رهبری است که خداوند او را تأیید و کمک می‌کند و بر همین اساس ما او را بسیار دوست داریم و او را بسیار دوست دارند و در لبنان بسیاری در دعاهایشان نمی‌گویند از عمر ما بکاه و بر عمر رهبر بیفزا، بلکه می‌گویند مابقی عمر ما را بگیر و به عمر رهبر بیفزا و من یکی از آنان هستم و معتقد هستیم که بقای عمر شریف او، به عوان رهبر بزرگ، فواید و منافع بزرگی برای امت و اسلام دارد و از بقای هر کدام از ما مهم‌تر است» (سایت مشرق، کد خبر ۶۹۴۱۰۳، ۳ اسفند ۱۳۹۵) و در پاسخ به پرسشی دیگر او را به مثابه «پدر» می‌داند (سایت مشرق، کد خبر ۶۹۴۱۰۳، ۳ اسفند ۱۳۹۵) و شاید این فراز از جمله عمیق و ولایت‌شناسانه و ولایت‌باورانه‌اش، «مابقی عمر ما را بگیر و به عمر رهبر بیفزا و من یکی

از آنان هستیم» این باشد که خدای سبحان با شهادت این مجاهد حکیم افزایش عمر مبارک رهبری را تقدیر کرده باشد. والله العالم.

بنابراین یکی از ویژگی‌های بسیار مهم سیدحسن نصرالله نگاه و دیدگاه او نسبت به ولایت فقیه آن هم ولایت مطلقه فقیه بر اساس قرائت امام خمینی است. هم در زمان امام و هم در زمان مقام معظم رهبری حقیقتاً یک مجاهد ولایی تمام‌عیار بود. در واقع ولایت‌مداری به معنای ولایت پذیرش ولایت فقیه در عرصه‌های مختلف یکی از مختصات مهم اوست. به هر حال سید با روحیه معنوی مبتنی بر معرفت و شاکله سلوکی و عرفانی‌اش درحقیقت بین سلوک و سیاست ولایی و عرفان و ولایت فقیه پیوند وثیقی زده و از محبت به ولایت، به تبعیت و آن‌گاه سنخیت وجودی با ولی امر خویش اهتمام مجاهدانه متیقنانه محبانه ورزید و درنهایت نیز با همین بینش، گرایش و کنش ولایی به فیض و فوز شهادت نائل شد. در عین حال سیدحسن نصرالله عالمی اهل درک و درد دین بود. او عالمی شجاع، جهادی، حماسی، ارزش‌گرا، مظهر ترکیب موزون عقلانیت، ولایت‌گرایی، معنویت و عدالت اجتماعی بود که «تجربه زیسته» پیش چشم ما و گواه روشن بر این مدعاست. شخصیتی که در قول و فعل، در کلام و کردار صادق بود؛ به گونه‌ای که حتی دشمن او به صداقت او ایمان داشت. او تجلی یک روحانی تمام‌عیار بود و تحت تأثیر مکتب و آموزه‌های آیت‌الله شهید محمدباقر و امام موسی صدر تولد معنوی یافته، تحت تعلیم سیدعباس موسوی - که بعدها دبیرکل حزب‌الله شد - قرار داشته و در مکتب امامین انقلاب و نظام اسلامی یعنی خمینی و خامنه‌ای تکامل پیدا کرد و درحقیقت فرزند معنوی این دو امام و رهبر بی‌نظیر عصر حاضر شد. تکامل علمی، معنوی، اجتماعی و انقلابی، تکاملی که تار و پود حیات طیبه‌اش را با عطر ولایت‌شناسی و ولایت‌گرایی معطر کرد؛ عطری دل‌انگیز، روح‌افزا و جان‌بخش که در آفاق زندگی فردی، خانوادگی، اجتماعی و جهادی‌اش منتشر شد و از سیدحسن

نصرالله بوی خمینی و خامنه‌ای استشمام می‌شد. سیدحسن «توحید نظری» را با «توحید عملی» پیوند زد و «توحید فردی» را در «توحید اجتماعی» متبلور کرد و منظومه‌ای از توحید وجودی شهودی را در میدان علمیت و عینیت ظاهر کرد تا سید «مقاومت جبهه جهاد نرم» و «مقاومت جبهه جهاد سخت» شود. او شخصیتی جامع، جالب و جذاب داشت؛ شخصیتی که فطرت پذیر، عقل‌پذیر و دل‌پسند بود؛ به گونه‌ای که اکنون تصور جهان بدون سیدحسن نصرالله دشوار است. هم دوستان و هم دشمنان باورشان نمی‌شود که آیا واقعاً در دنیایی زندگی می‌کنیم که سیدحسن نصرالله در میان ما نیست؟ این واقعیتی انکارناپذیر است که دوستان از یک منظر و دشمنان از منظری دیگر باورشان نمی‌شود. دوستان احساس می‌کنند پشتوانه‌ای محکم مانند کوه راسخ و استوار در میانشان نیست و دشمنان احساس می‌کنند مگر می‌شود سیدحسن نباشد؟ آنان دچار سردرگمی‌اند و در ذهن و ضمیر، در دل و جانسان می‌ترسند که ظاهر و جسم سید را زدیم، اما باطن و جانس هست؛ راه و روش، منطق و مکتب او هست. درحقیقت سید مقاومت، سیدی همواره جاری و دارای پویایی و پایایی‌اش بیشتر شد. بدین جهت ترس تمام وجود دشمنانش را فراگرفت که سیدحسن در حال تکثیرشدن است، نه تکثیر در جهان تشیع بلکه در بین جهان تسنن؛ نه در میان مسلمانان بلکه در بین ملل و نحل گوناگون و حتی مردم جهان. آری اکنون سیدحسن گو اینکه با یک چهره، به هزاران چهره، به میلیون‌ها چهره در جهان تبدیل شده و نسل‌های جدیدی مانند او در حال تولد و تولیدند. او مانند تصویری در آینه‌های متنوع و متلون در حال تجلی است. اکنون آیا می‌توان جهان بدون سیدحسن را تصور و بالاتر از آن تصدیق کرد؟ نظام سلطه، استکبار جهانی و صهیونیسم خون‌خوار بدانند که تصور و تصدیق جهان بدون سیدحسن نصرالله دشوار است. امروز نه تنها در میان آحاد مسلمانان، آحاد مردم غیرمسلمان از مسیحی و حتی یهودی بلکه تک‌تک پیروان ادیان و مکاتب بشری‌الحدوث و حتی

مردم لائیک اما آزاده و آزادمرد، طرفدار عدالت و دشمن ظلم و فساد و تبعیض سیدحسن شخصیت کاریزماتیک و ماندگاری یافت و جاذبه‌ای مغناطیسی دارد و رُبایش باورنکردنی‌اش همگان را جذب مبارزات پایان‌ناپذیر برای تحقق عدالت اجتماعی و زوال نابرابری‌های نژادپرستانه می‌کند.

جاذبه‌های معنوی که او را «عقیله» - تایی عقیله، تایی مبالغه است نه تایی تأیید و به معنای عقل وافر و دارای ثبوت و رسوخ یا نهادینه‌شده - کرد؛ عقیله اصحاب جهاد و مجاهدت یعنی در مرتبه وجودی‌اش نه تنها «عقل» بلکه تجلی «عقل» شد. بدین سان عالمی حکیم در مبارزه و ولایت‌مداری اهل درایت بود که توحیداندیشی، توحید منشی و توحید روشی‌اش، او را مجذوب قلوب پاک و محبوب دل‌های دانا و بینا کرد. سیدحسن در دنیای مدرن الگوی مبارزه شرافت‌مندانه در میدان و جهاد عزیزانه در نبرد ایمان و کفر، توحید و شرک و عدالت و ظلم شد. او قدرت اجماع‌سازی غیرقابل وصفی در جبهه مقاومت داشت و تمام اضلاع زندگی و لایه‌های حیات او دلدادگی به مردم، آزادسازی فلسطین، حمایت از غزه مظلوم، دفاع جانانه و هوشمندانه از لبنان عزیز بود. بنابراین به حقیقت تصور جهان بدون سیدحسن دشوار و تصدیق دنیای منهای سیدحسن صَعْب و مُسْتَصَعَب است. اما نصرت و یاری خدای سیدحسن همواره هست و «نصرالله» عامل خلق نصرالله‌های متعددی است. به‌واقع زمان تجربه همه‌جانبه «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ» (نصر: ۱) نیز خواهد رسید و میوه درخت پاک و ریشه‌دار سیدحسن نابودی کامل اسرائیل غاصب است و به‌زودی جهان منهای اسرائیل را خواهیم دید.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

تجربه زیسته توحیدی و در عین حال جهادی اجتماعی سیدحسن نصرالله ترجمه جامع و روزآمدی بر عرفان اجتماعی و تجربه‌ای عقلانی معنوی مبارزاتی عدالت‌گروانه برای انسان جدید در دنیای کنونی است. عرفان اجتماعی را به

هر معنایی با هر دلالتی از امتداد اجتماعی عرفان، بعد اجتماعی عرفان، تفسیر عرفانی جامعه و تغییر توحیدی اجتماع انسانی و کارکردهای اجتماعی عرفان یا عرفان در متن زندگی اجتماعی اعم از اجتماع منزلی و مدنی یا ثمره شجره طیبه سفر اول و دوم عرفانی که در «معراج تحلیل و انسلاخی» تحقق یافته و در سفر سوم و چهارم که در «معراج عود» معنا و مبنا و تشخص می‌یابد، بگیریم، در همان ترکیب موزون هدایت، تربیت و ولایت اجتماعی در پرتو انسان هادی، مربی و ولی با هدف احقاق حق و اقامه عدالت اجتماعی قابلیت تعریف و تعین دارد و سیدحسن نصرالله با توجه به فرایند شکل‌گیری شاکله وجودی‌اش در دو ساحت علمی و عملی توانست مدل‌های ترکیبی زیبایی را در تجربه زیسته‌اش به نمایش گذاشته و نشان و نشانی‌های عرفان اجتماعی را در چشم و دل مردمان این عصر برجسته و متبلور کند. او عرفان و معنویت توحیدی را مبتنی بر معرفت توحیدی وارد متن زندگی کرد و نمی‌ازیم و رقیقه‌ای از حقیقت عرفان اجتماعی تمدنی امامین انقلاب و نظام اسلامی شد.

حامی مالی

بنا به اظهار نویسنده مسئول، این مقاله هیچ‌گونه حامی مالی ندارد.

سهم نویسنده در پژوهش

نویسنده مسئولیت کامل طراحی، اجرا، نگارش و تأیید نهایی مقاله را بر عهده داشته است.

تضاد منافع

نویسنده اعلام می‌دارند که هیچ تضاد منافی در رابطه با نویسندگی و یا انتشار این مقاله ندارد.

منابع

* قرآن.

** نهج البلاغه.

ابن سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۸۴). *الاشارات و التنبيهات*. با شرح خواجه نصرالدین طوسی و قطب‌الدین رازی، تحقیق کریم فیضی، ج ۱، قم: مطبوعات دینی.

باقی‌زاده پلامی، رضا (۱۳۷۸). *برگی از دفتر آفتاب (گذری بر زندگانی فقیه عارف حضرت آیت‌الله العظمی بهجت)*. قم: مشهور.

جوادی آملی، عبدالله (۱۴۰۳). *تسنیم*، ج ۷۵، قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، عبدالله (۱۴۰۳). *تسنیم*، ج ۷۶، قم: مرکز نشر اسراء.

حسینی حائری، کاظم (۱۳۷۵). *زندگی و افکار شهید بزرگوار آیت‌الله العظمی سید محمدباقر صدر مترجم حسن طارمی*. تهران: وزارت فرهنگ و تارشاد اسلامی.

حسن‌زاده آملی، حسن (۱۳۶۴ ش). *هزار و یک کلمه*، ج ۲، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.

داوآبادی، حمید (۱۴۰۳). *سیدعزیز (زندگی‌نامه خودگفته حجت الاسلام والمسلمین سید حسن نصرالله)*. تهران: یا زهرا.

خامنه‌ای، سیدعلی (مقام معظم رهبری). *پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سیدعلی خامنه‌ای*، در: KHAMENEI.IR. همچنین سایت مربوط به پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری.

خامنه‌ای، سیدعلی (مقام معظم رهبری) (۱۳۹۹). *حدیث ولایت (مجموعه‌ی بیانات و مکتوبات رهبر معظم انقلاب اسلامی)*. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

خمینی (امام)، روح‌الله (۱۳۸۵). *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. یزدان‌پناه، سیدیداله (۱۳۹۴). *فروغ معرفت در اسرار خلافت و ولایت (شرحی بر رساله «مصباح الهدایه الی خلافة و الولاية»)*.

شیخ صدوق (۱۴۰۴). *عیون أخبار الرضا(ع)*. ط ۲، بیروت: مؤسسه الاعلمی.

قمی، شیخ عباس (۱۳۸۲). *مفاتیح الجنان*. قم: فاطمه الزهرا.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). *الکافی*، ج ۴، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

قرائتی، محسن (۱۳۹۳). *تفسیر نور*، ج ۳، تهران: انتشارات مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. جعفری، محمدتقی (۱۳۷۸). *عرفان اسلامی*. تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.

رودگر، محمدجواد (۱۴۰۱). *عرفان اجتماعی (ماهیت، مبانی و کارکردها)*. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). *مجموعه آثار*، ج ۲، تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). *مجموعه آثار*، ج ۷، تهران: انتشارات صدرا.

- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷). مجموعه آثار. ج ۱۴، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۳). مجموعه آثار. ج ۲۳، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۷). مجموعه آثار. ج ۲۶، تهران: انتشارات صدرا.
- خضاب، وحید (گردآوری) (۱۳۹۸). پدر معنوی. قم: انتشارات شهد کاظمی.
- خبرگزاری دانشجو، کد خبر ۱۱۷۹۸۷۰، ۱۵ مهر ۱۴۰۳.
- نشریه فرهنگ اسلامی، شماره ۱۳.
- خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا)، کد خبر ۹۳۴۰۳، ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۵.
- خبرگزاری برنا به نقل از ایرنا با کد خبر ۹۸۵۱۶۹، ۱۱/۱۸/۱۳۹۹.
- سایت مشرق، کد خبر ۱۶۴۶۸۹۸، ۷ مهر ۱۴۰۳.
- معادله نصر، مصاحبه با شبکه العالم.
- خبرگزاری برنا، کد خبر ۲۱۴۴۹۳۲، ۱۱/۰۷/۱۴۰۳، ۱۰:۲۵.
- سایت مقاومت اسلامی لبنان، در: <http://www.moqawama.ir>.
- موسوی مطلق، کد خبر ۱۷۶۹۹، ۰۸/۰۷/۱۴۰۳.
- کد خبر: ۱۱۹۳۶۸۲، مورخ ۲۸ مهر ۱۴۰۳، در: <https://hawzahnews.com/xd99S>
- مصباح یزدی (۱۳۹۷). پایگاه اطلاع رسانی آثار آیت الله مصباح یزدی. دیدار با جمعی از رزمندگان دفاع مقدس، ۱۳ آذر.
- خبر آنلاین، کد خبر ۱۹۶۳۸۹۶، ۷ مهر ۱۴۰۳.
- روزنامه جوان، کد خبر ۱۲۵۴۲۸۳، انتشار ۰۸ مهر ۱۴۰۳.
- خبرگزاری دانشجویان ایران (ایسنا). کد خبر ۱۴۰۳۰۷۰۷۰۵۳۹۴، انتشار روز شنبه ۷ مهر ۱۴۰۳.
- <https://khl.ink/f/57831> خبرگزاری تسنیم، ۱۵ مهر ۱۴۰۳، در:
- سایت مشرق، کد خبر ۶۹۴۱۰۳، ۳ اسفند ۱۳۹۵.
- <https://khl.ink/f/57831>